

Iki Freud

Mannen en moeders

De levenslange worsteling van zonen met hun moeders

Inhoud

Voorwoord	9
Inleiding	13
1. Proust en Freud als leermeesters	35
2. Liefdes illusies	57
3. De noodlottige nachtkus	73
4. Nieuwe opvattingen over perversies	93
5. Een andere adolescentie	113
6. Sadomasochisme volgens Proust	141
7. Moreel en seksueel masochisme	159
8. Erotiek en wrede gezelschapsspelletjes	177
9. Liefdes kronkelpaden	195
10. Wat wil de zoon? Slotbeschouwing	217
Noten & literatuur	237
Verantwoording	

Voorwoord

De objectkeuze¹ van het geslachtsrijpe individu wordt beperkt tot het andere geslacht, en de meeste niet-genitale bevredigingen worden als perversies verboden. De in deze verboden tot uiting komende eis dat het seksuele leven voor iedereen gelijksoortig moet zijn, negeert de verschillen in aangeboren en verworven seksuele constitutie van de mensen, berooft een vrij groot aantal van hen van seksueel genot en wordt zo een bron van grove onrechtvaardigheid.

SIGMUND FREUD²

Dit boek is geschreven voor en over zonen, maar ook voor en over de moeders van die zonen. Maar iedereen herkent er iets van zichzelf in: het bijzondere verheldert immers het algemene. Dit boek gaat over mannen die een bijzondere relatie met hun moeder hebben. Over een ándere mannelijke ontwikkeling dan de klassieke oedipale. Niet over mannen die met hun vader rivaliseren, maar over mannen die een symbiotische band met hun moeder hebben. Deze innige band leidt tot identificatie met de moeder in plaats van met de vader. De symbiose tussen moeder en zoon blijkt nogal eens samen te gaan met een homoseksuele partnerkeus en met seksuele perversies.

Homoseksualiteit gecombineerd met perverse scenario's, vormt een specifieke categorie. Wat voor deze mannen geldt, geldt geenszins voor alle homoseksuelen. Ik wil vooropstellen dat perversies, gekenmerkt door een wankele seksuele identiteit, voorkomen

bij zowel hetero's als homo's. Vooral de laatsten vormen hier het onderwerp. Dat homoseksualiteit en perversie niet verward mogen worden, betekent niet dat ze niet bij één en dezelfde persoon kunnen voorkomen.

Veel mensen denken bij het woord 'perversie' aan gedrag dat moreel verwerpelijk is. Dat komt voor, maar in de meeste gevallen gaat het om variaties die tot dwang geworden zijn en waar niemand last van heeft dan eventueel de betrokkene zelf. Het zijn fantasieën, geen uitbreidingen van het seksuele arsenaal, maar beperkingen daarvan: de herhaling van een vast scenario dat een voorwaarde voor bevrediging is. In plaats van variatie komt eentonigheid.

Seksuele fantasieën vertonen een uiterst individueel patroon. Ze zijn de erotische dramatisering van de persoonlijke levensgeschiedenis. Trauma's en kwetsuren worden overwonnen of onschadelijk gemaakt via de fantasie, waarbij ik niet de verliezer ben, maar de winnaar word. Dit soort fantasie heeft meer met psychisch overleven dan met seksualiteit te maken. Perverse seksualiteit is eentonig en dwangmatig: dezelfde stereotiepe scenario's van het seksuele spel worden eindeloos herhaald. Ze bieden bescherming tegen angst en slecht beheersbare woede door deze gevoelens in een vaste vorm te gieten. Inhoud en betekenis van het liefdesspel hebben veelal te maken met enerzijds angst voor versmelting met een partner en anderzijds het kanaliseren van woede. Vaak is deze terug te voeren op de relatie met de moeder.

De te innige band met het moederimago die maar niet tot een oplossing kan komen, is behalve een valse idylle ook een benauwenis. Symbiose laat geen ruimte voor agressie, terwijl de al te innige liefdesband bij de zoon kan leiden tot verlies van seksuele identiteit als man. Zowel liefde als haat zoekt, vermomd en langs kronkelwegen, een veilige uitweg. Het moederbeeld wordt tijdens het scenario van zijn macht ontdaan.

‘Patricide’, de – symbolische – vadermoord, uit zich in de rivaliteit met de vader; zie daar het freudiaans model van het Oedipus-complex. Matricide is minder bekend, de moeder is immers even heilig en onaantastbaar als de Maagd Maria.³ Haat jegens de moeder is een groot taboe. Maar taboes vragen erom doorbroken te worden.⁴

Er bestaan mannen die de rivaliteit met de vader en andere mannen uit de weg gaan, mannen wier agressie geremd is, en die bang zijn hun identiteit, hun lichamelijke integriteit en de liefde van hun (verinnerlijkte) moeder te verliezen. Het perverse scenario gaat gepaard met een splitsing in het brein. Een andere wereld met andere wetten komt momentaan naast de gewone werkelijkheid te staan. In deze ‘andere wereld’, in een uitzonderingstoestand, wordt een fantasie uitgeleefd die geen invloed heeft op de werkelijkheid, net zomin als de dagelijkse realiteit vat heeft op het droomscenario.

Niet alleen seksuele perversies, maar ook de alledaagse varianten, zoals plaagrelaties en moreel masochisme, waarin iedereen wel iets van zichzelf herkent, komen aan de orde.

Het is altijd al een moeilijke vraag geweest waarom mensen geneigd zijn zichzelf narigheid op de hals te halen. Op een of andere manier moeten er altijd offers gebracht worden. Welke naijverige goden moeten daarmee worden afgekocht? Het lijkt soms wel of de gulzige muil van het geweten gevuld moet worden met een portie lijden. De mens kan slecht zonder straf en schuldgevoel.

Zowel perversie als homoseksualiteit is voor meerdere uitleg vatbaar. Ik pretendeer niet de ultieme waarheid over ‘de’ homoseksualiteit en ‘de’ perversie te verkondigen. Het gaat hier vooral om één aspect, de moeder-zoonrelatie. De patronen die de liefde aanneemt, leren wij immers voor het grootste deel vanaf de wieg.

Een psychologische uitleg is nog geen bewijs voor een causaal verband. Niet ieder moeder-zoon-paar met een te innige band

heeft de hier beschreven gevolgen.⁵ Cultuur en mode doen zich eveneens gelden. Mannelijkheid heeft in het Westen een andere betekenis dan bijvoorbeeld in Zuidoost-Azië.

Mogelijk wordt er ooit een klinkend bewijs gevonden dat alle verschijnselen die in dit boek beschreven zijn door genetische aanleg en/of uit hersenfuncties te verklaren zijn. Waarschijnlijk lijkt mij dat niet, omdat ingewikkelde verschijnselen niet door één enkelvoudige oorzaak verklaarbaar zijn. Niet 'nature' óf 'nurture' maar aanleg én omgeving bepalen ons.

De structuur van mijn boek is meer concentrisch dan lineair. Dat betekent dat dezelfde gegevens steeds weer vanuit een ander gezichtspunt bekeken worden. Herhaling, daarbij niet te voorkomen, helpt om de gecompliceerde materie te verduidelijken.

Al is het niet nodig om het werk van Marcel Proust of Sigmund Freud te kennen om dit boek te begrijpen. Maar wellicht maakt de tekst nieuwsgierig naar beide auteurs. Graag wil ik de volgende personen bedanken voor hun commentaar: Philo Bregstein, schrijver; Dries van Dantzig, psychiater-psychoanalyticus; Nico Frijda, psycholoog; Henk Hillenaar, romanist; Herman Philipse, jurist en filosoof; Abram de Swaan, socioloog; en Louis Tas, psychiater-psychoanalyticus. Mijn levensgezel Han de Vries dank ik voor zijn inspirerende aanwezigheid en zijn geduld met mijn afwezigheid.

Mijn vak is een ervaringsvak: behalve aan Freud en Proust en mijn psychoanalytische scholing dank ik mijn inzichten aan mijn patiënten, waarvoor ik aan hen allen mijn dankbaarheid wil betuigen.

Inleiding

Perversies zijn geen bestialiteiten noch ontappingsen in de emotionele betekenis van het woord. Het zijn ontwikkelingen van kiemen die alle in de ongedifferentieerde seksuele aanleg van het kind zijn besloten en die, doordat ze worden onderdrukt of op hogere, asexuele doeleinden gericht – worden gesublimeerd – bestemd zijn de krachten te leveren voor een groot deel van onze culturele prestaties.

SIGMUND FREUD¹

Dit hoofdstuk is in de eerste plaats bedoeld om in het kort alle onderwerpen die in dit boek voorkomen de revue te laten passeren. Sinds de verschijning, vijftientig jaar geleden, van mijn vorige boek over perversie,² is er niet alleen veel veranderd in het psychoanalytisch gedachtegoed, maar zijn ook mijn denkbeelden verder ontwikkeld. Gaf ik destijds nog veel aandacht aan het klassieke psychoanalytische ontwikkelingsmodel, waarin de vader centraal staat, inmiddels is de rol van de moeder mij veel duidelijker geworden. Een belangrijk element daarin vormt de ‘symbiotische illusie’, een term die ik ontwikkeld heb naar aanleiding van de perversies, maar die zeker een algemenere strekking heeft.

Ik gebruik Marcel Proust’s oeuvre als illustratie, omdat het complementair is aan Freud; Proust vult aan wat niet alleen bij de laatste, maar eigenlijk in het algemeen in de psychoanalytische theorie ontbreekt: de matricide, oftewel de moedermoord. Ik maak opnieuw uitvoerig gebruik van deze auteur om de eenvoudige

reden dat hij de mooiste voorbeelden geeft aangaande mijn onderwerp, de perversies. Daarnaast geef ik korte schetsen uit mijn eigen praktijk als psychoanalytica-psychotherapeut.

Een andere Oedipus

Niet iedere man heeft een Oedipuscomplex.³ Niet iedere man heeft als jongetje in zijn fantasie een stille strijd met zijn vader gevoerd om de exclusieve liefde van zijn moeder te verwerven, om haar ten slotte op te geven ter wille van een volwassen liefdesleven met een andere vrouw. Er zijn ook mannen die een ander parcours doorlopen. Voor sommigen van hen is de fantasie van de moedermoord of matricide waar zij levenslang mee worstelen, dichterbij dan patricide.⁴

Oedipus, onwetend van zijn afkomst, vermoordt in blinde woede zijn vader, die hem op een kruising de weg verspert. Dit was het noodlot waartoe hij voorbestemd was. Bij zijn geboorte was al voorspeld dat hij zijn vader zou doden en met zijn moeder zou trouwen. Dat was de reden waarom zijn vader Laïus besloot hem meteen na zijn geboorte ter dood te laten brengen. Hoewel Oedipus deze moorddadige intenties overleefde kon hij zijn noodlot niet ontlopen.

Van deze mythe bestaan vele versies en interpretaties. Freud, de ontdekker van het Oedipuscomplex, gebruikte de versie van Sophocles' *Oedipus Rex*. Aan één aspect, namelijk dat hier van infanticide sprake was, besteedde hij geen aandacht. Maar in feite ging de kindermoord, of de intentie daartoe, vooraf aan de vadermoord. Evenmin had Freud veel oog voor de rol van Jocaste, de moeder van Oedipus, die hem verleidde, met hem trouwde en kinderen met hem kreeg. Toch was zij het instrument van zijn gru-

weljk lot. Toen het orakel Oedipus' schuld had verkondigd was hij wanhopig van woede, schuld en schaamte. Hij wilde zijn moeder/vrouw doden, alvorens de hand aan zichzelf te slaan. Jocaste was hem echter vóór en pleegde zelfmoord, waarop Oedipus zichzelf met haar gesp de ogen uitstak.

Deze mythe heeft voor Sigmund Freud gediend als illustratie van zijn theorie: de liefde voor de ouder van het andere geslacht als de centrale motor van het menselijk bestaan; de al of niet gelukte ontknopning van het noodlottige kinderlijke Oedipuscomplex als kern van alle latere emotionele problemen.

De geldigheid van het Oedipuscomplex als kerncomplex wordt langzamerhand gerelativeerd. Om te beginnen deed Freud dit zelf al. Tegen het eind van zijn leven ontdekte hij het belang van de moeder voor meisjes en daarmee de betrekkelijkheid van het Oedipuscomplex.⁵ Hij zag in dat vrouwen meer en langer aan hun moeder gebonden blijven dan hij eerder vermoedde. Later schreef Peter Blos sr. over mannen en vaders in een andere zin dan Freud. Hij exploreerde de tedere relatie tussen zonen en vaders.⁶ Mijn concept van de matricide in combinatie met een symbiotische illusie ten slotte toont een ander model dan het gebruikelijke Oedipus-verhaal.

Om deze andere mannelijke ontwikkeling uit te leggen maak ik een kort uitstapje naar de vrouwelijke ontwikkeling. Die was voor Freud altijd minder duidelijk geweest dan de mannelijke, al had hij zijn theorie gefundeerd op de behandeling van hysteric bij vrouwen. De vrouwelijke seksualiteit noemde hij het 'donkere continent', waartoe hij als man onvoldoende toegang had. Latere onderzoekers, vaak vrouwen, vulden zijn theorie op deze punten aan. Toch bleef de oorspronkelijke oedipale visie zo sterk doorwerken dat een herwaardering van de vrouwelijke ontwikkeling allesbehalve overbodige luxe is. Daarover gaat mijn boek: *Electra*

versus Oedipus.⁷ Daarin gaat het vooral over de vraag hoe meisjes en vrouwen zich tot hun moeder verhouden. De moeder blijkt voor de meeste vrouwen levenslang centraal te staan. Dat is des te meer het geval als de vader, zoals maar al te vaak het geval is, zijn verantwoordelijkheid niet neemt en afzijdig blijft. Dat gebrek aan vaderlijke tussenkomst nu blijkt voor jongens veel noodlottiger dan voor meisjes.

Het eerste liefdesobject van een baby is uiteraard de moeder, zowel voor jongens als voor meisjes. Een jongen moet zich losworstelen uit deze oerband, een meisje veel minder. Bij bepaalde jongens lijkt hun ontwikkeling op die van een meisje, omdat ze niet genoeg loskomen van hun moederimago. Deze onopgelost gebleven moederbinding vormt een bedreiging voor zijn mannelijkheid, omdat hij zich te sterk met een vrouw heeft geïdentificeerd. De fantasie van de moedermoord is voor deze mannen een manier om zich te weren tegen dreigende versmelting met het moederimago.

Niet alleen voor vrouwen, maar ook voor mannen heeft de oedipale theorie dus zijn beperkingen. Van de ontwikkelingsvarianten zijn de perversies het meest sprekende voorbeeld. Mijn visie op dit aspect van de mannelijke ontwikkeling is bedoeld als aanvulling op bestaande inzichten. Er is namelijk niet één generaliseerbaar ontwikkelingsmodel, dat voor iedereen geldt. Het is vooral de individuele levensgeschiedenis die telt.

Het gaat hier om mannen die geen Oedipuscomplex hebben doorgemaakt en onbewust een 'andere' oplossing voor hun conflicten zoeken. Ook hun streven is gericht op innerlijk evenwicht, al is de weg daarheen soms op het eerste gezicht bizar. Perversies zijn niet zonder meer begrijpelijk. De betekenis van het waarneembare gedrag is, evenmin als dat bij dromen het geval is, zonder nadere interpretatie te begrijpen.

Bepaalde mannen blijven, al dan niet bewust, aan hun (innerlijke) moeder gebonden en vereenzelvigen zich sterk met haar. Daardoor zijn hun mannelijke identificaties tamelijk zwak, wat gevolgen heeft voor hun mannelijkheid, hun seksuele identiteit, hun partnerkeuze en hun seksuele praktijk. De onbewuste fantasie gaat dan niet zozeer over de aloude symbolische vadermoord, maar veel meer over het uitschakelen van de moeder, matricide.

Dit betekent niet dat alle mannen met een te sterke moederbinding pervers zouden worden, laat staan homoseksueel. Omgekeerd blijkt het patroon van de spreekwoordelijke moederszoontjes in combinatie met een afstandelijke vader al evenmin bij alle homo's op te gaan. Een uitgesproken passieve instelling tegenover een als bedreigend (of afwijzend) ervaren vader kan eveneens geërotiseerd raken. Isay gaat zelfs zo ver dat hij bij homoseksualiteit een natuurlijke liefdesband en een primaire gerichtheid op de vader veronderstelt. Dat zou de moeder zo onnatuurlijk voorkomen dat zij gaat ijveren om de liefde van haar zoon voor zich te winnen. Vandaar de claimende moeder bij veel homoseksuelen. Voor deze gezochte veronderstelling is geen doorslaggevend bewijs gevonden (zie Friedman⁸).

Er is in het psychische domein nooit sprake van een lineaire oorzaak-gevolgketen, maar van een samenhang tussen verschijnselen die op elkaar in werken. Er is bij psychologische eigenschappen nooit sprake van het een of het ander, maar van en/en: aanleg, milieu en ontwikkeling werken op elkaar in, er is er sprake van omgeving plus biologie. Tweelingonderzoek lijkt erop te wijzen dat er genetische aanleg voor homoseksualiteit bestaat. Niet alleen aanleg en gezin, maar ook de sociale en culturele omgeving speelt altijd mee. Daarbij valt te denken aan de invloed van plaats in de kinderrij, voorkeur van de moeder voor een bepaald kind, afwijzing door de vader. Over de mogelijke lichamelijke com-

ponenten, zoals hormonen, hersenfysiologie en genen, staat nog weinig onomstotelijk vast.

Bij perversie, die al of niet deel kan uitmaken van homoseksualiteit, is van genetische aanleg tot nu toe nooit sprake geweest, omdat het hier om gecompliceerde gedragspatronen en fantasieën gaat. De specifieke moeder-zooninteractie die van jongs af aan heeft bestaan, speelt hier, zoals we nog zullen zien, een cruciale rol.

Een poging tot definitie

Een sluitende definitie van perversie, ook wel paraphilias genoemd, is moeilijk te geven. Het gaat om fantasieën, al dan niet begeleid door handelingen, met of zonder partner, die als voorwaarde voor opwinding onmisbaar zijn, en waarbij intimiteit vervangen wordt door stereotiepe rituelen of de gedachte daaraan. Het vormen van visuele voorstellingen, zoals bij mannelijke seksualiteit in het algemeen, is een belangrijk ingrediënt. De fantasieën zijn volkomen idiosyncratisch, dat wil zeggen: verbonden met de persoonlijke levensgeschiedenis en moeilijk te beïnvloeden of te veranderen, al zou de persoon in kwestie dat willen. Het gaat bij perversies minder om authentieke seksualiteit en meer om het gebruik van erotiek als seksuele façade waarachter andere motieven, zoals psychische overleving, schuilgaan. Sommige seksuele voorkeuren, zoals pedofilie, zijn maatschappelijk onaanvaardbaar. De meer criminele varianten, zoals zedendelicten, lustmoorden en andere destructieve vormen, vallen buiten het bestek van dit boek.

Proust en Freud geven twee verschillende, elkaar aanvullende interpretaties van de mythe van Oedipus.

Volgens Freud symboliseert de mythe een universeel verlangen van het jongetje om, zij het slechts symbolisch, de vader te doden en de moeder te bezitten. Hij verklaart homoseksualiteit als negatief Oedipuscomplex, namelijk een passieve homo-erotische opstelling ten opzichte van de vader. Voor de benauwenis die een te nauwe band met de moeder kan oproepen is in deze visie geen plaats. Het gaat bij Freud uitsluitend om de haat jegens de vader en de liefde voor de moeder. Hij hanteert Oedipus als uitgangspunt om de onbewuste neigingen van (alle!) mannen te illustreren.

De eerste oerwet van de menselijke beschaving, het incesttaboe, houdt in dat het een man verboden is zijn moeder te begeren. Wie het incesttaboe niet respecteert en het Oedipuscomplex niet overwint, moet net als Oedipus de verschrikkelijke gevolgen van zijn overtreding dragen. Hij ondergaat een (symbolische) castratie: blindheid.

Volgens Freud wijken sommige jongens terug voor het Oedipuscomplex vanwege een te heftige castratieangst. Dit zou zowel voor de perversies als voor homoseksualiteit gelden. Zij wijken uit naar de eraan voorafgaande anale fase die zij als veiliger beleven. Sommigen nemen een passieve agressiegeremde en enigszins onderdanige instelling tegenover de vader aan. Anderen zijn overmatig sterk aan hun moeder gebonden.

Tot zover de klassieke psychoanalytische theorie over de mannelijke ontwikkeling. Freud heeft de stoornissen in de moeder-zoon-relatie, die zo cruciaal is voor het begrijpen van perversie, nooit nader uitgewerkt. De haat tegen de moeder en de moedermoord ontbreken in zijn theorie.

Freud verklaart alles in termen van driften en libidofasen van

het individu. Pas in de meer recente psychoanalyse gelden de relaties met de ouders en de patronen die daarbij gevormd worden als basis voor het latere liefdesleven.

In mijn kijk op zowel homoseksualiteit als perversies staat de moeder centraal. Ik ben het hierin meer met Proust eens dan met Freud. Het aloude Oedipus-verhaal is niet zonder meer van toepassing. De liefde voor de ouder van het andere geslacht wordt, zoals we nog zullen zien, in deze gevallen omgebogen door een verleidende opstelling van de moeder.

Prousts thema was van begin af aan het geheime en onverwoestbare pact tussen moeder en zoon. De zoon krijgt toestemming om lief, zwak en nerveus te zijn, en de moeder zal hem in ruil hiervoor ontzien en haar voorwaardelijke liefde gunnen. De prijs die de zoon betaalt is overgave. De chantage is wederzijds en veroordeelt beide partners tot een liefdevol kwellende band, waarin openlijke boosheid niet past.

Dit samenspel heb ik de 'symbiotische illusie' genoemd waardoor het fata morgana van onvoorwaardelijke liefde intact kan blijven. Maar wel tegen een prijs. Er wordt een valse idylle gecreëerd om het impliciete pact tussen moeder en zoon te bezegelen. Een idylle waaruit alle bewuste haatgevoelens gebannen zijn. Woede wordt afgesplitst en in een afzonderlijke werkelijkheid vertolkt: het perverse scenario.

Bij Proust symboliseert de Oedipus-mythe, in tegenstelling tot Freud, de ambivalentie tegenover de moeder.⁹ De vader is niet de rivaal in de oedipale betekenis, maar een stoorzender bij het infantiel gebleven samenspel tussen moeder en zoon. Het gevolg is niet zozeer een oedipale liefde voor de moeder, maar een geperverteerde twee-eenheid met haar. De ontwikkeling van de driehoek vader-moeder-zoon is verstoord. Moeder en zoon spannen samen

en er vinden grensoverschrijdingen plaats, die de vader als lastige derde buitensluiten. De moeder is verleidend of zelfs erotiserend, de zoon is haar medeplichtige. Tegelijkertijd is hij doodsbang in haar netten verstrikt te raken.

Er ontstaat op die manier niet zozeer een fysieke als wel een geestelijke vorm van incest die niet minder fnuikend is. Niet 'Een kind wordt geslagen' (en wel door de vader), zoals Freud zijn beroemde artikel over het masochisme noemde, maar de ontheiliging van de moeder vormt de pulserende kern van de seksuele opwindning. Het gecompliceerde perverse theater is te vergelijken met een droomtekst die ontcijferd moet worden. Dit scenario dient, zoals we nog zullen zien, om frustraties en trauma's uit de jeugd te vertolken en in een uitzonderlijke bewustzijnstoestand te 'ontgiften'.

Freud hield zich vooral met de libido bezig, veel minder met agressie, terwijl Proust de wisselvalligheden van liefde én haat beschreef. Freud heeft het vooral over de vader, Proust richt zijn aandacht veel meer op de moeder. De verwrongen verhouding die de verteller als jongetje met haar onderhoudt, leidt tot zijn latere sterk geperverteerde liefdesrelaties. De proustiaanse liefde is een ware kwelling vanwege de jaloezie en de angst voor liefdesverlies die de verteller oorspronkelijk met zijn moeder beleefde.

Proust en Freud geloofden allebei dat een zorgvuldige analyse van het bijzondere tot wetmatigheden omtrent het algemene kan leiden. Het fascineerde hen dat een levenloos voorwerp, zoals de fetisj, evenveel erotische opwindning teweeg kan brengen als een mens van vlees en bloed. Proust en Freud waren er beiden van overtuigd dat de liefde met idealisering te maken heeft, met overschatting van het doelwit van onze verliefdheid. Zij waren het met name over één ding hartgrondig eens, namelijk dat verliefdheid meer met fantasie en projectie te maken heeft dan met de objectieve kwaliteiten van de geliefde.

De verbeelding die aan de macht is bij het fetisjisme kan verhelderen hoe een oude schoen even opwindend kan zijn als een fris jong meisje. Wat in beide gevallen nodig is, is het omvormen van de geliefde door middel van de onuitputtelijke verbeeldingskracht. We kennen allemaal het sprookje van Grimm over de prinses die geacht wordt met een kikker te trouwen. Al tegenstribbelend stemt zij hiermee in. Zij wordt beloond als zij de eerste maal het bed met hem deelt en hij opeens in een begerenswaardige prins verandert.

Liefde en perversie

De romancier Stendhal heeft in de negentiende eeuw de liefde al aan een grondige analyse onderworpen in zijn beroemde *De l'Amour*.¹⁰ Na hem waren Proust en Freud de eersten in de westerse geschiedenis die een onromantische, nietsontziende analyse en interpretatie van de liefde aandurfd. Zij legden beiden voor het eerst een verband tussen verliefdheid en perversie, waarvan de gemeenschappelijke wortel de illusie is. De seksuologie stond nog in de kinderschoenen. Von Krafft-Ebings *Psychopathia Sexualis*,¹¹ dat aan het begin van de twintigste eeuw verscheen, beschreef de verschillende perversies en hun verschijningsvormen. De oorzaak werd aan degeneratie of masturbatie toegeschreven. Iedere psychologische uitleg van enige diepgang was de auteur vreemd. Proust en Freud durfden zonder vooroordeel of gemoraliseer een brug te slaan tussen 'pervers' en 'normaal'.

Het Latijnse *pervertere* betekent niets anders dan 'draaien' of 'wenden'. 'Pervers' betekent letterlijk 'gedraaid', en van daaruit 'verdraaid' of 'verwongen'. De menselijke seksualiteit is superwendbaar en voor diverse motieven inzetbaar, waarbij de fantasie een welkome helper is. Bovendien raken seksualiteit en agressie

gemakkelijk met elkaar verknoopt, misschien doordat het allebei heftige en opwindende emoties zijn die de wortels van ons bestaan raken.

Het woord 'perversie' hield voor Freud geenszins een veroordeling in. Mede daarom is het in de psychoanalyse gehandhaafd, terwijl het daarbuiten als scheldwoord of veroordeling kan gelden. Nieuwe termen zijn bedacht, zoals 'neoseksualiteit', of 'seksuele deviantie'. John Money, de bekende Amerikaanse seksuoloog, spreekt van *paraphilias* en *lovemaps*, speciale en zeer individuele tijdens de opvoeding, soms door verwaarlozing of misbruik van het kind, ontstane patronen en voorkeuren.¹² Omdat honderd jaar onderzoek niet zomaar weg te denken is, handhaaf ik het gewraakte woord. Daarbij ontbreekt iedere godsdienstige of morele gevoelswaarde, al zijn elke categorie en ieder onderscheid aan tijd, plaats en cultuur gebonden.

Laat ik een voorbeeld geven waaruit blijkt dat perverse interactiepatronen lang niet altijd direct met seksualiteit verbonden zijn. Mieke, een vrouw van bijna vijftig jaar, heeft een zeer turbulente relatie met haar vriend. Hij is ziekelijk achterdochtig en verdenkt haar steeds van ontrouw. Hij scheldt haar uit voor alles wat lelijk is en vernedert haar door te zeggen dat ze niets is en niets kan. Zij hoort al zijn verwensingen aan in plaats van hem de deur te wijzen. Als een geduldig slachtoffer laat ze zich alles welgevallen omdat ze onbewust anticipeert op de verzoening die volgt. De gelukzaligheid als hij weer van haar houdt, vergoedt alle leed. Liefde zonder dit spel, want uiteindelijk is het een spel en een scenario met een bekende afloop, kan zij zich niet voorstellen. Zij ontmoet alleen mensen die haar gebruiken en met haar doen wat ze willen. Dat was vroeger met haar ouders al net zo.

Nadat Freud enkele studies over perversie gepubliceerd had, bleef het vele tientallen jaren nagenoeg stil rondom dit onderwerp. Pas in het laatste kwart van de twintigste eeuw kwam dit thema en alles wat ermee samenhangt, zoals narcisme, opnieuw volop in de belangstelling. De afgelopen kwarteeuw is de psychoanalyse steeds meer aandacht gaan schenken aan de vroegste interacties tussen ouder en kind. Er is onderzoek gedaan naar de omgang tussen moeders en baby's. Dat alles heeft gevolgen gehad voor de praktijk. Het afstandelijk spiegelen is meer en meer vervangen door het onderkennen van hetgeen er tussen de twee deelnemers aan een behandeling plaats vindt.

Het Oedipuscomplex is meer en meer vervangen door de neutralere term 'triangulatie' als cruciale stap in de ontwikkeling. Wat is ieders plaats in de driehoeksverhouding vader-moeder-kind? Welke positie neemt het kind in ten opzichte van zijn ouders?

Hoewel er nog het een en ander over homoseksualiteit en perversie te ontdekken valt, vooral over de vrouwelijke varianten ervan, is er nu meer bekend over geslachtelijke identiteit en alles wat daarmee samenhangt. Behalve belangstelling voor het narcisme is er een toegenomen belangstelling voor persoonlijkheidsstoornissen, zoals het borderlinesyndroom.¹³ De psychosen zijn tegenwoordig beter te behandelen. Inzicht en medicijnen blijken elkaar te ondersteunen, praten en pillen worden nu vaak gecombineerd. Er is door de gezinstherapie meer bekend over gezinsstructuren en hun invloed op de persoonlijkheid. Dit alles heeft invloed gehad op de theorie en praktijk rond de perversie.